

En politisk illusion?

1842 års folkskolestadga och den svenska folkskolan

Af Johannes Westberg

Betydelsen av 1842 års folkskolestadga tillhör en av de grundläggande frågorna i den svenska folkskolans historieskrivning. I denna artikel argumenterar jag för att folkskolestadgan i första hand inte var en bekräftelse på en redan pågående utveckling, utan att den i stället innebar en genomgripande förändring. Med utgångspunkt från bearbetningar av tillgängligt statistiskt källmaterial och en lokal fallstudie hävdas att 1842 års folkskolestadga innebar startskottet för skolväsendets etablering i stora delar av Sverige, och att den var den avgörande orsaken till att skolor spreds över hela landet under den följande tioårsperioden. Folkskolestadgans konsekvenser var dock beroende av bredare samhällsliga strukturer. Utan bland annat de svenska församlingarnas organisation, de obesuttna gruppernas arbetskraft och ett expanderande kreditväsende hade inte det svenska skolväsendet kunnat växa fram.

Inledning

Den svenska folkundervisningen genomgick stora förändringar under 1700- och 1800-talen. Hemundervisningen, reglerad av 1686 års kyrkolag, övervakad av sockenprästen och till stora delar utförd i hemmet, hade vid sekelskiftet 1800 gjort den svenska befolkningen till största del läskunnig. Under 1700-talets andra hälft kompletterades hemundervisningen av allt fler skolor, vilka under 1800-talets andra hälft etablerade sig som den viktigaste formen av folkundervisning. Enligt officiell statistik bedrevs vid sekelskiftet 1900 undervisning av sammanlagt 16 619 lärare och lärarinnor i 11 955 skolor fördelade på landets 2 393 skoldistrikt.¹ Uppskattningsvis 75 % av alla barn i skolåldern (7-14 år) deltog i skolorundervisningen vid denna tid (1910) under ett genomsnitt av 4,3 år. Den tidigare läskunniga befolkningen blev därigenom till största del skrivkunnig.²

Den betydelse som 1842 års folkskolestadga har haft för denna utveckling är omdiskuterad. En fullständig överblick över de olika roller som stadgan spelade för det framväxande svenska skolväsendet kan naturligtvis inte ges inom ramen

* Författaren vill tacka Esbjörn Larsson och David Sjögren (båda Uppsala universitet) för insiktsfulla kommentarer på utkast till denna artikel.

¹ BiSOS P 1900: tab. 2. Uppgiften om lärare inkluderar lärare i övningsämnen och handslörd. För utvecklingen av den svenska folkundervisningen under 1600- och 1700-talet, se t.ex. Johansson 2009; Lindmark 2011.

² Ljungberg & Nilsson 2009: tab. 1; Johansson 2009: 56.

för en artikel; det är lämpligtvis ämnet för en monografi eller en antologi. Denna artikel har därför det avsevärt mer begränsade syftet att diskutera några av den tidigare forskningens påståenden om folkskolestadgans konsekvenser för skolväsendets expansion, mätt framförallt i antalet skolor och lärare. Särskild uppmärksamhet ägnas åt regionala variationer i skolväsendets utveckling samt folkskolestadgans lokala mottagande och genomförande. Empirisk utgångspunkt tas i bearbetningar av tillgänglig offentlig statistik, samt nedslag i skolväsendets lokala utveckling i Sundsvallsregionens tolv landsbygdsförsamlingar, belägna i södra Norrland.³

Folkskolestadgan och forskningslitteraturen

1842 års folkskolestadga, tillkommen efter en längre tids politisk debatt, organiserade ett decentraliserat folkskoleväsende baserat på Sveriges 2 308 kyrkliga församlingar (1839). Det var dessa församlingar som enligt stadgans förordningar, antingen ensamt eller tillsammans med andra församlingar inom samma pastorat, skulle bilda skoldistrikt under ledning av en skolstyrelse.⁴

Genom stadgan fick skoldistriktet, som lades under biskopen och domkapitlens inspektion, stort inflytande över skolväsendets utformning och omfattning. De fick välja om skolan skulle vara fast eller ambulatorisk, hur många skolor som skulle inrättas och exakt när detta skulle ske. Folkskolestadgan angav endast att församlingarna skulle inrätta minst en, helst fast, skola med "wederbörligen godkänd lärare", och att detta skulle ske inom fem år från stadgans utfärdande den 18 juni 1842.⁵ Samtidigt lades ett stort ekonomiskt ansvar på denna lokala ledning. Kostnaderna för såväl skolhus som lärarlön skulle betalas genom elevavgifter och lokal beskattning. Endast om en församling inte kunde täcka lärarlönen på grund av fattigdom, kunde dessa ansöka om statsbidrag.⁶

För den undervisning som skulle meddelas i folkskolorna fastlade stadgan en minimumnivå som omfattade läsning, kristendomskunskap, kyrkosång, skrivning och räkning. Därutöver angav stadgan ytterligare undervisningsämnen, vilka inkluderade geografi, historia, geometri och naturlära. Folkskolestadgan öppnade också upp för åtskillnader mellan pojkars och flickors undervisning. Skolstyrelserna fick själva avgöra i vilken mån flickor och pojkar skulle undervisas på olika sätt.⁷

³ Dessa församlingar är: Alnö, Attmar, Hässjö, Indal, Ljustorp, Njurunda, Selånger, Skön, Sättna, Timrå, Tuna och Tynderö.

⁴ SFS 1842:19 § 1. Angående den debatt som föregick folkskolestadgan, se t.ex. Aquilonius 1942: del A; Thunander 1946: kap. 1-8; Warne 1961; Petterson 1992: kap. 5-10. Antalet församlingar baseras på Aquilonius 1942: 266.

⁵ SFS 1842:19 § 1.

⁶ SFS 1842: 19 § 3-4. Folkskoleväsendets organisation beskrivs närmare i t.ex. Wallner 1938; Tegborg 1969: 17-21.

⁷ SFS 1842:19 § 7. För denna distinktion mellan minimum och över minimum, se Lindmark 1992: 80-82.

Folkskolestadgans historieskrivning har förändrats över tid. Under 1800-talets andra och 1900-talets första hälft tillskrevs den en avgörande betydelse för det svenska skolväsendets framväxt. I andra bandet av sexbandsverket *Svenska folkskolans historia* (1942) liknades folkskolestadgan vid slutpunkten på en lång och mödosam vandring, och beskrevs som en lyckad kompromiss och den grund på vilken folkskolan kom att byggas.⁸ Betydelsen av 1842 års folkskolestadga, som för övrigt firades vid såväl 50-års jubileum som 75-, 100- och 150-års jubileum, har också fortsatt att framhållas.⁹ I jubileumsboken *Ett folk börjar skolan* (1992) framställdes den som "en händelse av stor betydelse för vårt lands utveckling", och stadgan har även beskrivits som ledande till en revolutionerande händelse, som grunden till ett obligatoriskt skolväsende och en statsunderstödd allmän folkskola.¹⁰

Under de senaste decennierna har dock allt fler forskare relativiserat och nyanserat folkskolestadgans betydelse för folkskolans framväxt. Detta kan bland annat förstås mot bakgrund av bredare historiografiska trender som innebar att fokus förflyttades från politisk historia till andra perspektiv. Kanske formulerades detta brott mot en äldre tradition tydligast av den amerikanske historikern Ben Eklof som med referens till Karl Marx kritiserade forskningen om läs- och skrivkunnighet för att vara särskilt präglad av "politikens illusion" (*illusion of politics*); det vill säga föreställningen att all förändring emanerar från lagstiftarens penna.¹¹ I kontrast till äldre forskningstraditioner, som ifrågasatts för sin hagiografiska och teleologiska historieskrivning, har många forskare även explicit tagit avstånd från ett historieberättande som framhållit de stora personligheterna, de stora datumen och de stora händelserna.¹²

I linje med sådana utgångspunkter, återkommande i socialhistoriska och historiematerialistiska studier såväl i Sverige som internationellt, ifrågasattes folkskolestadgans roll som milstolpe i den svenska folkskolans historia. Egil Johannsons banbrytande studier av läs- och skrivkunnighet kunde exempelvis visa att den svenska befolkningen var läskunnig redan innan 1842 års folkskolestadga. Enligt Johannsson innebar folkskoleväsendet genomförande snarare en folkundervisnings kris, eftersom folkskoleväsendet under sin etableringsfas inte var tillräckligt utbyggt för att kunna åstadkomma de resultat som hemundervisningen hade frambringat.¹³

⁸. Aquilonius 1942: 319.

⁹. Angående dessa jubileer, se t.ex. Eljas 1942; Petterson 1992: 24; "Ett Jubileumssymposium: 1842 års folkskolestadga", i Johannsson & Nordström 1992.

¹⁰. Gerger 1978: 20; Wallin 1978: 375; Klose 2011: 223. Citatet är från Richardson 1992: 7.

¹¹. Eklof 1986: 3.

¹². Se t.ex. Marsden 1987: xiv, och för svensk del t.ex. Petterson 2003: 363-371; Sandin 2003: 55-56. En analys av såväl äldre som senare tiders historieskrivning återfinns i Larsson 2012.

¹³. Johannsson 1972: 242-244.

1842. **Swensk** No. 19.
Författnings-Samling.

(Uppläst af den Frelstafoten.)

Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga

angående Folk-undervisningen i Riket;

Gifwen Stockholms Stott den 18 Junii 1842.

Vi CARL JOHAN, med Guds Nåde, Sveriges, Norriges, Göthes och Wendes Konung, göra weterligt: Sedan Wi, med afseende å behofvet af förbättrade anstalter för Folk-undervisningen i Riket, och med ledning af de från wederbörande i Nader inforbrade uppgifter rörande förhållandet med barna-undervisningen inom församlingarna, under den 1 Februarii 1840 till Rikets då församlade Ständer afåtit Nådig Proposition, innefattande wisa allmänna grunder för de till Folk-undervisningens befrämjande nödiga stadganden, jemte Nådig framställning om de för samma ändamål rundgängligen erforderliga anslag af allmänna medel; samt Rikets Ständer af sådan anledning under den 14 Junii påföljde år hos Oss i underdånighet anmält ett af dem upprättadt förslag till Lag om Folk-undervisningen i Riket, med underdånig anhållan, att, efter pröfning deraf och i den mon detta förslag funnes antagligt, Oss måtte tackas låta i enlighet dermed allmän Författning i ämnet utfärda, hwarjemte Rikets Ständer i underdånighet tillkännagifwit, hurusom de, dels till nödiga undervisnings-anstalter för Lärares bildande för folk-skolorna samt till stipendier åt elever wid

Titelsidan av folkskolestadgan den 18 juni 1842, i vilken föreskrefs obligatorisk folkundervisning i vårt land.

Bilden av 1842 års folkskolestadga i den äldre historieskrivningen. Notera bildtexten som (felaktigt) hävdar att folkskolestadgan påbjöd införandet av obligatorisk folkundervisning i Sverige. (Foto från K. Aquilonius, Svenska folkskolans historia, 1942, s. 313).

Andra forskare ifrågasatte folkskolestadgans betydelse genom att hänvisa till de skolor som inrättats innan stadgan trädde i kraft. Hälften av landets skol-distrikt, noterade man, hade redan vid 1830-talets slut någon slags folkskola.¹⁴ I Skåne var därtill skolväsendet väl utbyggt vid stadgans stiftande, och i en stad som Stockholm förändrades andelen barn som deltog i skolundervisningen mycket litet 1830-1850.¹⁵ Folkskolestadgan har i linje med sådana empiriska fakta reducerats till en "senkommen officiell bekräftelse och legitimering av en över hela landet utvecklad praxis" som inte innebar någon genomgripande förändring i stadsmiljö.¹⁶

Forskare har också framhållit att själva stadgan inte hade de banbrytande kvaliteter som tillskrivits den. Det har noterats att stadgan inte, vilket författaren stundtals har antagit, innebar obligatorisk skolgång.¹⁷ Det har också påtalats att undervisningen i folkskolorna inte innebar någon utbildningsrevolution; folkskolestadgans kunskapsmätt var mycket begränsat.¹⁸ Vidare började forskare tidigt att ifrågasätta de krav som stadgan ställde. Redan i *Svenska folkskolans historia* användes folkskolestadgans "bristande fasthet" för att förklara den i författarens tycke långsamma utveckling som följde i stadgans spår. Även senare har forskare betraktat de stora lokala skillnaderna folkskoleväsendets utveckling som en konsekvens av "stadgans vaghet".¹⁹

I kontrast till denna historieskrivning argumenterar jag för att folkskolestadgan trots allt spelade en viktig roll i det svenska skolväsendets utveckling. Visserligen introducerade den inte skolor till Sverige, och den sjösatte inte heller ett omedelbart fullt fungerande skolväsende med dagens mått mätt. Utifrån bearbetningar av tillgänglig statistik, och en undersökning av stadgans mottagande på lokal nivå, framstår den dock som startskottet för införandet av skolor i omkring hälften av Sveriges församlingar och som ett skäl till att skolor inrättades över hela Sverige. Folkskolestadgan tycks i detta avseende verkligen ha fått genomgripande konsekvenser. Detta innebär emellertid inte att folkskolestadgan är en tillräcklig förklaring till den utveckling som sedan följde. Det krävdes, vilket framgår av den lokala fallstudien, mycket mer för att det skolväsende, som formulerades i stadgan, verkligen skulle kunna genomföras.

På en mer generell nivå är detta resultat ett bidrag till studiet av förhållandet mellan stat och samhälle i skolväsendets historia. Rent allmänt kan det konstateras att detta forskningsfält i stor utsträckning ägnat sig åt att antingen analysera statens agerande och se exempelvis stadgor, statsbidrag och inspektörer som

¹⁴ Se t.ex. Petterson 1991: 22; Johansson 1995: 17.

¹⁵ Sandin 1986: 259-260. Angående skolväsendet i Skåne, se Kloze 2011.

¹⁶ Sandin 1986: 260. Citatet är från Petterson 1991: 27.

¹⁷ Petterson 1991: 25. För antagandet att folkskolestadgan innebar allmän skolplikt, se t.ex. Wallin 1978 s. 375; Soysal & Strang 1989: 278.

¹⁸ Se t.ex. Johansson 1995: 17.

¹⁹ Se t.ex. Johansson 1987: 16. Citaten är hämtade från Aquilonius 1942: 329; Wallin 1978: 376.

drivkrafter i skolans historia, eller uppmärksamma lokalsamhällets roll och den betydelse som lokalt beslutsfattande och lokal finansiering har haft.²⁰ Mot bakgrund av dylika analyser är denna studie snarare ett utmärkt exempel på hur skolväsendet var ett gemensamt projekt där såväl stat som lokalsamhälle behövde delta för att ett skolväsende skulle kunna växa fram.²¹

Ett skolväsende för alla församlingar, men inte för alla barn

Folkskolestadgan innebar, vilket framgick av den tidigare forskningen, inte inledningen till skolundervisningens historia. Skolor för folkets barn hade funnits länge; bland annat omtalas den Ringeltaubska skolan i Linköpings stift (1737), Forsmarks skola i Uppsala stift (1739) och Billingsfors bruksskola i Dalsland (1761) i Per Paulssons historik.²² Vid tiden för folkskolestadgan hade det också inrättats ett försvarbart antal skolor. Enligt tillgänglig statistik bedrev 1 030 lärare verksamhet i sammanlagt 1 009 fasta skolor 1839, och därtill finns uppgifter på att 507 lärare undervisade vid ambulatoriska skolor.²³

Efter folkskolestadgan följde dock en kraftig expansion av skolväsendet. Antalet lärare ökade från de omkring 1 500 som varit verksamma 1839 till 2 785 1847, och uppgick redan 1850 till 3 458 stycken. Inom ett drygt decennium hade alltså antalet lärare mer än fördubblats. Eftersom skolor under denna period i regel endast hade en lärare, ökade sannolikt antalet skolor på motsvarande sätt.²⁴

Som en följd av folkskolestadgan spreds därmed skolor över hela Sveriges land. När den 5-åriga tidsfristen gick ut 1847 hade fortfarande 188 skolor inte kunnat inrättas, men 1850 hade i stort sett samtliga församlingar följt stadgans bud. Ett författningsenligt skolväsende saknades endast i två av Göteborgs stifts pastorat, tre församlingar i Dalarna samt omkring 40 skoldistrikt i Härnösands stift. Tre år senare var det endast några skoldistrikt i Härnösands stift som inte uppfyllde stadgans krav.²⁵

Detta innebar dock inte att ett fullständigt och fullt fungerande folkskoleväsende plötsligt uppenbarade sig. Trots att de allra flesta församlingar hade inrättat skolor 1850, gick uppskattningsvis endast 52 % av barnen i skola 1847 och 65 % så sent som 1868.²⁶ Detta tydliggör de konsekvenser som folkskolestadgan

²⁰ För reflektioner över hur stat och samhälle framställts i studiet av skolväsendets framväxt, se t.ex. Grew et al. 1983: 25-26; Sjöberg 1996: 5-17; Lindert 2004: kap. 5.

²¹ Jfr Grew & Harrigan 1991: 236.

²² Paulsson 1866: 130-131, 135.

²³ Kungl. Maj:ts Nådiga Proposition, N:o 7 1840-1841: Bilaga [1]. De statistiska uppgifterna finns även publicerade i Aquilonius 1942: 266-267.

²⁴ Berättelse om hwad i Riket och dess Styrelse sig tilldragit sedan sista Riksdag 1856-1858: 85. Uppgifterna finns även publicerade i Paulsson 1866: 432. Jfr hur ökningen av andelen barn som gick i skolan har använts som argument för att folkskolestadgan hade märkbara följder för skolundervisningens omfattning i Larsson 2014: 27-28.

²⁵ Wallner 1938: 7-13.

²⁶ Ljungberg & Nilsson 2009: 80; Larsson 2014: 28.

fick. På kort sikt innebar den att alla församlingar inrättade en skola, inte att alla barn gick i skola.

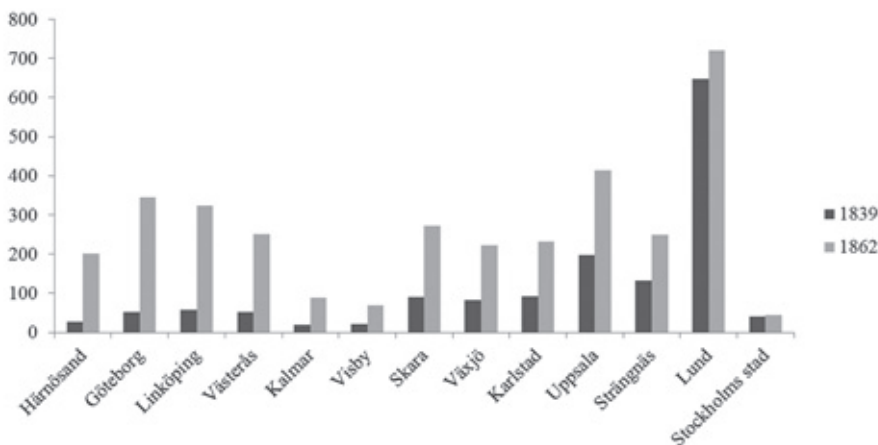
Skolväsendets kraftiga utveckling efter folkskolestadgan blir än tydligare om man intar ett regionalt perspektiv. Betraktat på detta sätt, står det klart att en av folkskolestadgans viktigaste konsekvenser var att den spred skolor över hela Sverige. Innan 1842 var folkskolor framförallt en angelägenhet för vissa delar av landet. År 1839 fanns nära hälften av landets fasta skolor (47 %) i Lunds stift, där endast 9 % av församlingarna saknade skolor, och i Stockholms stad hade samtliga 16 församlingar inrättat skolor. I andra områden var däremot skolor en mycket mer ovanlig förekomst. I Skara saknade 88 % av stiftets 236 församlingar skolor, i Härnösand 83 % och i Göteborg 81 %. Sammanlagt saknade 53 % av alla Sveriges församlingar skolor.²⁷

Ska man uttala sig om folkskolestadgans konsekvenser, måste man alltså ta hänsyn till regionala skillnader. För mer än hälften av Sveriges församlingar som saknade skolor blev folkskolestadgan startskottet för framväxten av ett skolväsende, vilket även framgår av en jämförelse över tid utifrån tillgänglig statistik för åren 1839 och 1862.²⁸ Trots de brister som en sådan periodisering innebär – en jämförelse åren 1839-1847 hade varit att föredra – visar den ändå på en slående utveckling av fasta och flyttande skolor. Som framgår av Figur 1, kännetecknades såväl Lunds stift som Stockholms stad av en påfallande kontinuitet. I Stockholm ökade antalet skolor från 40 till 44, och i Lund från 647 till 721 under tidsperioden 1839–1862, vilket motsvarar en ökning om endast 10-11 % av 1839 års värden. I andra områden var utvecklingen mycket kraftigare. I Härnösand hade antalet fasta och flyttande skolor mer än sjudubblats från 28 till 201 stycken, och även i stift som Göteborg, Linköping, Västerås och Kalmar var utvecklingen anmärkningsvärd, med fyra till sex gånger så många skolor 1862 som 1839.

Dessa statistiska uppgifter pekar på den jämförelsevis omfattande utveckling som skedde i vissa områden efter 1842 års folkskolestadga. Skolväsendet i Härnösands stift, som bestod av 28 fasta och flyttande skolor fördelade på 161 församlingar 1839, utvidgades till att omfatta sammanlagt 201 skolor 1862. I Göteborgs stift, för att ta ett annat exempel, flerdubblades de 259 församlingarnas skolor från 53 till 345 under samma period. Samtidigt som detta säger något

²⁷ ”Kungl. Maj:ts Nädiga Proposition, N:o 7” (1840-1841): Bilaga [1].

²⁸ Efter folkskolestadgans införande inledde Ecklesiastikdepartementet en imponerande ansträngning för att kartlägga det svenska skolväsendets framväxt. Resurserna räckte dock inte till att bearbeta allt insamlat material, vilket innebär att den första större statistiska sammanställningen publicerades 1868, vilka sedan följdes av statistiska rapporter från och med 1882. Statistiska sammanställningar stifts- eller länsvis över utvecklingen av antalet skolor eller lärare i Sverige före 1868 har jag därför bara kunnat identifiera för två år: 1862 och 1865. Den publicerade statistiken återfinns i BISOS P 1868, 1882-1900. Det statistiska primärmaterialet, som den publicerade statistiken vilar på, återfinns bland annat under signum H3aaa i Statistiska avdelningen, Ecklesiastikdepartementet (ED), Riksarkivet (RA).

Figur 1. Utvecklingen av antalet fasta och ambulatoriska skolor i Sveriges stift, 1839-1862. Källa: Bearbetning av "Kungl. Maj:ts Nådiga Proposition, N:o 7" (1840-1841): Bilaga [1]; Statistisk sammanställning 1865, H3abe:1, Statistiska avdelningen, ED, RA; Paulsson 1866: 434. Anm.: Uppgifterna avseende ambulatoriska skolor 1839 är baserat på antalet lärare i denna skolform. Med avseende på Stockholms stad är uppgiften för 1862 hämtad från 1865. Notera att enbart folkskolor ("egentliga skolor") ingår i figuren.

om folkskolestadgans konsekvenser, utgör det också en slående illustration av skolväsendets kraftiga regionala variationer, såväl före som efter folkskolestadgan. Fortfarande 1862 varierade exempelvis antalet skolor kraftigt mellan stiftet, från 2,4 per församling i Västerås, till 1,2 i Skara och 0,8 i Visby stift.

Folkskolestadgan i församlingarnas ögon

Folkskolestadgans betydelse för spridningen av skolor över Sverige bekräftas vid en analys av det mottagande som den fick i församlingar som tidigare saknat skolor. Sundsvallsregionens tolv landsbygdsförsamlingar tillhörde denna grupp, i likhet med 122 andra av Härnösands stifts 188 församlingar. Innan folkskolestadgan undervisades barnen i huvudsak av föräldrarna i enlighet med hemundervisningens modell, men det fanns även alternativ. Det förekom till exempel att klockaren anlätades som biträde i undervisningen, att byar anställde i skolmästare och att barn skickades till Sundsvalls stadsskola för vidare utbildning.²⁹

Sett till befolkningen som helhet fick folkskolestadgan ett blandat mottagande i Sundsvallsregionen. Som i andra delar av Sverige, och världen för den delen, bemöttes det framväxande folkskoleväsendet av olika slags motstånd.³⁰ Föräl-

^{29.} "Kungl. Maj:ts Nådiga Proposition, N:o 7" (1840-1841): Bilaga [1]; Från konsistorierna infodrade uppgifter, E2b:6, 1812 års Uppfostringskommitté, RA: 811, 855, 857. Enkätsvaren finns också publicerade i Lindmark 1987.

^{30.} För en internationell överblick över lokalt motstånd mot skolväsendet, se Curtis 1988. För sådant motstånd i Sverige, se t.ex. Sjöberg 1996: framförallt kapitel 2-4.

drar vägrade skicka sina barn till skolan, lärare hotades, ledamöter deltog inte vid skolstyrelsernas eller skolrådets möten och invånare gick inte med på att betala skolskatt.³¹

Samtliga av Sundsvallsregionens församlingar inrättade dock skolor i folkskolestadgans efterföljd, vilket trots denna motvilja inte var oväntat. Anders Halberg, kyrkoherde i Selånger, konstaterade redan 1813 att allmogen visserligen inte var särskilt villig att täcka kostnaderna för en lärarlön, men att motviljan lätt kunde hävas genom påbud från Kungl. Maj:t.³² Så skedde också. Alla församlingar i regionen betraktade stadgan som ett krav på att de skulle organisera skoldistrikt, inrätta skolor och anställa lärare, vilket innebar att stadgan blev startskottet för införandet av regelrätta skolor i regionen.

Samtidigt som alla församlingar uppfattade stadgan som bindande, var det ingen som tolkade den som att skolor skulle instiftas så snart som möjligt. Folkskolestadgans formulering om att "[l]ärares anskaffande och folk-skolors inrättande bör sättas i werket inom fem år ifrån denna Författnings utfärdande" 18 juni 1842, uppfattades i regel som att skolverksamhet skulle bedrivas 1847, och att 1847 var ett lämpligt startår för verksamheten.³³ I Ljustorps framhölls att församlingens skolhus borde färdigställas i juni 1847, i Tynderö uppmanade sockenstämmans ordförande de församlade att verkställa stadgans uppmaningar innan juni månads slut 1847, och i Timrå skulle skolan stå klart i mitten av juli samma år.³⁴ Delvis som en följd av dessa tolkningar var inga skollokalerna redo för terminsstart under 1842. Med undantag av ett skolhus, uppfört 1845, färdigställdes skolorna i de övriga församlingarna 1847–1850.

Sundsvallsregionens skoldistrikt tolkade också stadgans formulering om "minst en, helst fast, skola" på ett liknande sätt. Alla distrikt inrättade en skola som inrymdes antingen i ett ombyggt befintligt hus, eller ett nybyggt skolhus. En viss skillnad fanns dock i hur man uppfattade formuleringarna om skolans uthus. I folkskolestadgan angavs att det ålåg skoldistriktet att "anskaffa och underhålla tjenliga rum" för folkskolorna, och att skolläraren skulle förses med tjänlig bostad, nödvändigt bränsle, sommarbete och vinterfoder för en ko, och om möjligt ett jordland.³⁵ Detta uppfattades på olika sätt. I en församling noterades att folkskolestadgan krävde att läraren skulle förses med en källare, medan sockenborna i en annan församling ansåg att stadgan angav att skoldistriktet skulle

³¹ Se t.ex. Sockenstämmoprotokoll (Ss) 2/12 1849, 7/11 1852, K1:3, Timrå kyrkoarkiv (ka), Landsarkivet i Härnösand (HLA); Skolrådsprotokoll (Skr) 16/12 1861, K4a:1, Alnö ka, HLA; Skr 23/9 1888, K3a:1, Hässjö ka, HLA; Skr 17/10 1896, K4c:2, Njurunda ka, HLA; Primäruppgifter från skolstyrelser i Alnö, Timrå, Ljustorp 1860-1861, H3aaa:30, Stat. avd., ED, RA.

³² Från konsistorierna infodrade uppgifter, E2b:6, 1812 års Uppfostringskommitté, RA: 853-854.

³³ SFS 1842:19 § 1.

³⁴ Skrivelse till konsistorium i Härnösand (trol. 1846), K1:4, Ljustorps ka, HLA; Ss 6/12 1846, 24/5 1847, K1:3, Timrå ka, HLA; Ss [Tynderö] 1/1 1847, K1:3, Ljustorp ka, HLA.

³⁵ SFS 1842:19 § 3, 4. Citatet är från § 3.

uppföra en bryggstuga, vilket var en byggnad som ofta kunde användas till såväl tvätt som bakning. Folkskolestadgan kunde också anföras som ett skäl till att skoldistriktet skulle uppföra ett fähus för lärarens kor.³⁶

Gemensamt för skoldistriktet i Sundsvallsregionen var också att de, till skillnad från många andra församlingar i landet, alla valde att inrätta en fast skola. Olika skäl angavs till detta. I Tynderö motiverades valet av en fast skola med att församlingen till ytan var relativt liten, vilket innebar att barnen skolväg ändå inte skulle bli särskilt lång. I Tuna fanns goda pekuniära skäl eftersom församlingen hade erhållit en större donation som förutsatte inrättandet av en fast skola. I Ljustorp refererade sockenmännen direkt till folkskolestadgan. Enligt dem tillät visserligen folkskolestadgan att mindre bemedlade skoldistrikt inrättade flyttbara skolor, men de menade att Ljustorps församling inte var fattig.³⁷

I såväl Tuna som Ljustorp hade församlingarna ett visst mått av stöd i folkskolestadgan för sitt beslut. Den förklarade nämligen inte bara att det i varje församling borde "finnas minst en, helst fast, skola", utan angav även närmare i ett följande stycke under vilka omständigheter som ambulatoriska skolor kunde inrättas. Dels kunde detta ske i fattiga församlingar. "Der medellöshet eller lokala förhållanden hindra inrättandet af fast skola, må tills vidare barna-undervisningen besörjas i flyttbara skolor." Dels förordades sådana i stora församlingar och pastorat, där många byar eller hemman låg så långt från den fasta skolan, att undervisningen skulle drabbas av detta.³⁸

Båda församlingarnas agerande är dock goda exempel på de i högsta grad selektiva tolkningar av folkskolestadgan som församlingarna kunde göra. Trots att vissa av dess påbud var svåra att undvika, fanns det andra som kunde tolkas på olika sätt. Visst var det sant att Tynderö var ett litet skoldistrikt – totalt omfattade församlingen endast drygt 52 kvadratkilometer vilket innebar att det tillsammans med Sköns församling på 47 kvadratkilometer tillhörde regionens minsta – men sockenmännen kunde också ha motiverat en ambulatorisk skola med församlingens fattigdom. Vid ett senare skede beskrev de Tynderö som en av de mindre församlingarna i stiftet, fyllt av skuldsatta och jordfattiga invånare, vars enda binäring – strömmingsfisket – var så dålig att den till och med gick med förlust. I Ljustorp hade sockenmännen enkelt kunnat hänvisa till församlingens storlek. Ljustorps församling var hela 461 kvadratkilometer stort, vilket var tillräckligt för att motivera inrättandet av en ambulatorisk skola.³⁹

³⁶ Ss 12/9 1847, K1:3, Ljustorps ka, HLA; Ss 12/9 1858, K1:1, Tynderö ka, HLA; Ss 17/5 1860, K1:3, Timrå ka, HLA.

³⁷ Ss 2/10 1842, K1:4, Tuna ka, HLA; Ss 2/6 1844, K1:1, Tynderö ka, HLA; Ss 20/7 1845, 27/7 1845, K1:4, Ljustorps ka, HLA.

³⁸ SFS 1842:19 § 1.

³⁹ Ss 12/6 1859, K1:1, Tynderö ka, HLA; Västernorrlands län 1871-1895: En statistisk skildring utarbetad på föranstaltande af komiterade för länets deltagande i Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897, 1897: 18.

Samtidigt som folkskolestadgans mottagande i Sundsvallsregionen stödjer slutsatsen att stadgan verkligen var avgörande för inrättandet av skolor i stora delar av Sverige, visar denna reception alltså även på de tolkningsmöjligheter som stadgan erbjöd. Församlingarnas tolkningar är särskilt intressanta eftersom de väcker frågor kring det svenska folkskoleväsendets kronologi. Eftersom folkskolestadgan utfärdades 1842, har detta år traditionellt betraktats som startpunkten för det folkskoleväsende som sedermera kom att följa. Sett till dess mottagande i Sundsvallstrakten, förefaller däremot 1842 års folkskolestadga i hög grad ha varit 1847 års folkskolestadga.

Folkskolestadgan och skolväsendets förutsättningar

Båda bearbetningar av statistiskt material och en lokal fallstudie stödjer alltså ståndpunkten att folkskolestadgan var mer än en stadfästelse av en redan pågående utveckling, och att den i många regioner innebar en verkligt genomgripande förändring. Med detta sagt visar dock en undersökning på församlingsnivå att det även krävdes andra förutsättningar för att skolor skulle kunna inrättas och lärare anställas. Som noterats i tidigare forskning, krävdes det mer än bara stadgor för att genomföra ett skolväsende. Till exempel eftersträvade staten i såväl Grekland som Spanien, Portugal och Italien ett fullt ut genomfört skolväsende, och stiftade därför folkskolestadgor 1834, 1838, 1844 och 1877. Men av olika skäl förblev dessa stadgor enbart tomma ord, eftersom viljan och förmågan att genomföra det som stadgats saknades på regional och lokal nivå.⁴⁰

Sundsvallsregionen ger en god illustration av detta. Trots att folkskolestadgan framstår som en avgörande orsak till att skolor inrättades i detta område, var stadgan inte en tillräcklig orsak. Jag ska närmare förklara vad som menas med det, genom att ta min utgångspunkt i skolhusen.⁴¹ Att bygga ett skolhus krävde uppenbarligen mer än enbart en kunglig förordning. Utgår man från de analyser som tidigare gjorts av byggnadsprocesser och deras förutsättningar, krävdes till att börja med en organisation.⁴² I detta avseende var det framväxande svenska skolväsendet välförsett. Med sina medeltida anor utgjorde församlingarna en solid organisatorisk grund för skoldistriktet, vilka fick både rättigheter och möjligheter att beskatta sina invånare. Detta till skillnad från lokal skolorganisation i exempelvis England, Kanada och Preussen, där sådana rättigheter periodvis var tydligt begränsade.⁴³

I Sundsvallsregionens församlingar innebar detta att ansvaret för skolväsendet ålåg skoldistriktets skolråd, vilka i sin tur lydde under sockenstämma och se-

^{40.} Soysal & Strang 1989: 278, 287. En förklaring till skolväsendets långsamma utveckling i Italien ges i Cappelli 2013.

^{41.} Analysen nedan baseras på en större studie av det svenska skolväsendets förutsättningar som presenteras närmare i Westberg 2015.

^{42.} Se t.ex. Powell 1996, Chalklin 1998; Wilson & Mackley 2000.

^{43.} Se t.ex. Curtis 1988: 54-55, 83; Schleunes 1989: 203; Lindert 2004: 114.

nare kyrkostämman som tog de slutgiltiga besluten i skolfrågor. Vid skolbyggen delegerade skolråden ofta en del av arbetsuppgifterna till en byggnadsdirektion, som i sin tur kunde anlita en entreprenör till att sköta hela, eller delar av, byggnadsprojektet.

Skolväsendet krävde också mark; platser där skolhusen kunde placeras.⁴⁴ I Sundsvallsregionen löstes markfrågan på olika sätt. En stor andel av skoltomterna avdelades från mark som tidigare varit i privat ägo, och därutöver användes såväl kyrkans jord som bolagsjord och olika former av samfälld mark. Dessa jordstycken förvärvades på olika sätt. De allra flesta köptes, men det förekom även att skoldistriktet erhöll mark genom avsöndringar från jord i kyrkans disposition eller tack vare donationer från exempelvis bönder och sågverksbolag.

Avgörande var också arbetskraften. En analys av byggnadsarbetarna vid tre skolhusprojekt i Sundsvallsregionen visar att skolväsendet var beroende av en i högsta grad lokal arbetskraft. Cirka tre fjärdedelar av arbetarna bodde i byar inom en radie av fem kilometer från skolbygget, och ungefär lika många var boende inom skoldistriktet. Skolbyggena förefaller framförallt ha varit beroende av det arbete som obesuttna, självägande bönder och till viss del även hantverkare utförde. Det var tack vare deras arbete, antingen avlönat eller uttaxerat i natura, som skolhusen kunde uppföras.

Skolbyggen krävde dessutom byggnadsmaterial. Sundsvallsregionens skolhus framstod ur ett internationellt perspektiv som relativt välbyggda, uppförda i huvudsak av timmer och andra trävaror. Därtill tillkom kostnader för bland annat tegel, järnvaror, glas, målarfärg, kakelugnar och järnspisar. För att förse skolhusen med sådana material, krävdes leverantörer. I Sundsvallsregionen levererade bönder framförallt virke, vilket var ett material som även regionens sågverksindustri ställde till skolväsendets förfogande. Stads- och lanthandeln försåg skolhusen med järnvaror som gångjärn, spik, järnkaminer och diverse smiden, men även sådant som tapeter, kakelugnar och målarfärg. I detta avseende var handlare som G. O. Stadin och G. Strömberg grundläggande förutsättningar för det svenska skolväsendets utveckling.

Avslutningsvis bör det noteras att all denna verksamhet, som innebar att fler skolhus kunde byggas och skolväsendet därmed expandera, behövde finansieras. För att täcka de stegrande utgifter som Sundsvallsregionens skolhus innebar, använde sig skoldistriktet av olika metoder. Att döma av det ofullständiga material som finns bevarat, spelade naturaskatter en betydelsefull roll under folkskolestadgans första trettio år. Skolbyggen finansierades delvis genom att distriktens invånare själva arbetade vid skolhusbygget och försåg skolhuset med nödvändigt byggnadsmaterial. Därefter förändrades finansieringsmetoderna. När allt fler och allt dyrare skolhus skulle uppföras, valde skoldistriktet att i allt högre grad täcka byggkostnaderna genom penningskatter och upptagna lån. Skoldistrik-

⁴⁴ Jfr hur markfrågan löstes i USA, se t.ex. Fischel 2009: 22-23; Zimmerman 2009: 44.

Nävsta skola (Selånger) färdigställdes 1848, sex år efter folkskolestadgan
(Foto: SuM-foto 016296, Sundsvalls museum. Datering 1890-1920).

ten vände sig till kyrkkassor, sockenmagasinskassor och privatpersoner, och tog banklån från exempelvis Sundsvalls sparbank och Kredit Aktiebolaget Sundsvall. Skolväsendet framstår därmed, på samma sätt som den svenska industriella revolutionen, som beroende av 1800-talets expanderande kreditmarknad.⁴⁵

Denna kondenserade redovisning av faktorer som krävdes för att uppföra skolhus i Sundsvallsregionen är förstås vad den är; närmast en lista över nödvändiga villkor utan vilka det skolväsende som 1842 års folkskolestadga skisserade inte hade tillkommit. Som sådan är den dock en viktig påminnelse om att det krävdes mer än en kunglig stadga, utfärdad på Stockholms slott i juni 1842, för att ett skolväsende skulle kunna genomföras. Det var måhända folkskolestadgan som var skälet till att skolor spreds i Sverige efter 1842, men det var bland annat tack vare församlingarnas organisation, den arbetskraft som befolkningen kunde ställa till förfogande och tillgängliga finansieringsmöjligheter, som skolväsendet faktiskt kunde växa fram.

En sådan kondenserad redovisning placerar också in skolväsendet i ett bredare historiskt sammanhang. Trots den avgörande roll som den svenska staten spelade genom folkskolestadgan, visar denna studie hur den svenska folkskolan även

⁴⁵ Angående kreditmarknadens roll i den industriella revolutionen, se Magnusson 2002: 312-314.

hade bredare samhälleliga förutsättningar i en tid märkt av de agrara- och industriella revolutionerna; församlingarnas historiska utveckling, fastighetsmarknadens förändring, ökningen av andelen obesuttna, framväxten av nya former av varuproduktion och varudistribution, samt en expanderande kreditmarknad.

Avslutande diskussion

1842 års folkskolestadga intar, oavsett vilken betydelse den tillskrivits, en central plats i det svenska folkskoleväsendets historiografi. I kontrast till de senaste decenniernas forskning som nedvärderat folkskolestadgans roll, har jag i denna studie argumenterat för att den var en avgörande händelse i det svenska skolväsendets historia. Artikeln ifrågasätter inte att folkskoleväsendet hade en långsam utveckling med avseende på undervisningens omfattning och kvalitet, och att den folkundervisningens kris som iakttagits verkligen inträffade. Numera är det också en självklarhet att folkskolestadgan inte innebar obligatorisk skolplikt, och att skolor hade inrättats redan före 1842. I detta avseende är det alltså tydligt att titeln på boken som markerade folkskolans 150-årsjubileum – *Ett folk börjar skolan* – på en och samma gång var både för starkt och för svagt formulerad. Vid inledningen av 1840-talet hade barnen redan börjat i skolan i vissa delar av landet, och först efter sekelskiftet 1900 gick tre fjärdedelar av skolbarnen i skola.

Denna studie visar emellertid att 1842 års folkskolestadga var mer än bara en officiell bekräftelse på en redan existerande praxis. Som framgått ovan innebar folkskolestadgan att ett skolväsende etablerades över hela Sverige inom en tioårsperiod. Mer än hälften av Sveriges församlingar saknade skolor 1839, men ett decennium efter stadgans stiftande hade antalet lärare mer än fördubblats och de allra flesta av Sveriges församlingar inrättat skolor och anställt lärare.

Folkskolestadgans betydelse har också specificerats. Stadgan innebar inte att alla barn började gå i skola, men att nästintill alla församlingar inrättade en skola. Folkskolestadgan är därvidlag att betrakta som en framgång. Den skapade visserligen inte ett skolväsende som motsvarade de krav som ställdes 100 eller 150 år senare – det var heller aldrig dess avsikt – men väl det skolväsende om minst en skola per skoldistrikt som stadgan förordade.

Samtidigt som att folkskolestadgan alltså handlade mindre om barnens rättighet till skolgång, och mer om församlingarnas skyldighet att hålla skola, har det framgått hur folkskolestadgans historiska betydelse kännetecknades av stora regionala skillnader. I områden som Lunds stift och Stockholms stad, där skolväsendet redan var jämförelsevis etablerat, hade folkskolestadgans en mer begränsad effekt. Men i stift som Skara, Härnösand och Göteborg, vilka i stor utsträckning saknade skolor, utvecklades skolväsendet hastigt efter 1842.

Folkskolestadgans betydelse för inrättandet av skolor har också bekräftats genom en fallstudie av Sundsvallsregionens tolv landsbygdskommuner, som visar att folkskolestadgan blev startskottet för inrättandet av ett skolväsende i området. Noterbart, inte minst i relation till den äldre forskningstradition som beskrivit år 1842 som en milstolpe i svensk skolhistoria, är den vikt som församlingarna

lade vid stadgans tidsfrist om fem år, vilket innebar att 1842 års folkskolestadga i praktiken närmast blev 1847 års folkskolestadga.

Studerar man framväxten av ett skolväsende i dessa tolv församlingar, står det dock klart att det krävdes mycket mer än en statlig stadga för att skapa ett nationellt skolväsende. En stadga kan i många fall ha utgjort incitamentet till att inrätta minst en skola, men utan en organisation (församlingarnas skoldistrikt organiserade med stämman, skolstyrelser med mera), mark där skolhus kunde placeras, arbetskraft som uppförde skolhus, nödvändiga byggnadsmaterial och tillräcklig finansiering, hade det svenska skolväsendet inte kunnat genomföras.

I stället för att kontextualisera folkskolestadgan genom att relatera den till de skolor som föregick stadgan, eller det skolväsende som följde efter det, betraktas alltså folkskolestadgan här i relation till det lokalsamhälle där skolorna inrättades. Detta fråntar inte stadgan dess betydelse som en utlösande faktor, utan innebär snarare en betoning av att stadgan fick sin betydelse tack vare existensen av ett lokalsamhälle som kunde genomföra stadgans påbud. På en mer generell nivå, formulerat i termer av förhållandet mellan stat och lokalsamhälle, är kanske detta det mest vetenskapligt intressanta med 1842 års folkskolestadga; att stadgans genomförande illustrerar hur 1800-talets skolväsenden, i Sverige och annorstädes, inte nödvändigtvis var resultatet av antingen statliga åtgärder eller ett lokalsamhälles idoga arbete. De kunde, som i det svenska fallet, vara resultatet av en kombination, där såväl statliga stadgor som lokal finansiering och organisation var nödvändiga.

Samtidigt som denna artikel uppmärksammat och specificerat folkskolestadgans konsekvenser, skapar den också utgångspunkten för fortsatta studier. Fortfarande behövs mycket statistiskt primärmaterial bearbetas för att närmare kunna studera hur skolväsendets utvecklades efter folkskolestadgan med avseende på inte bara antalet lärare och skolor, utan även skolformer, andel examinerade lärare och antalet skolbarn. Bland de grundläggande frågor som kvarstår att besvara hör de som handlar om vilka konsekvenser folkskolestadgan hade i områden som redan hade skolor, exempelvis på undervisningens omfång och kvalitet. Sjönk denna till att motsvara stadgans minimikrav? Skolväsendets snabba utveckling efter 1842 väcker också frågor. Om folkskolestadgans fordringar redan i stor utsträckning var genomförda under 1850-talet, varför fortsatte skolväsendet då att utvecklas så kraftigt under de följande decennierna?

English abstract

A political illusion? The school act of 1842 and emergence of mass schooling in Sweden.

The significance of the Elementary School Act of 1842 (1842 års *folkskolestadga*) is one of the fundamental issues in the historiography of Swedish elementary schooling. In this study, I argue that the school act did not merely confirm an already pending process, but actually resulted in a radical change. Based upon an analysis of available statistical data and the implementation of the school act in local school districts, this article claims that the school act contributed to the establishment of a school system in large parts of Sweden, and that it was the factor that triggered the spread of elementary schooling across the country during the ten-year period that followed the school act. Its impact was, however, dependent on wider societal structures. Without a number of conditions, including the organisation of the parishes, the labour of landless groups and an expanding credit system, the demands of the school act would not have been met, and the Swedish elementary school system (*folkskoleväsendet*) would not have been able to emerge.

Johannes Westberg, f. 1978, är docent i historia och lektor i utbildningshistoria vid Uppsala universitet. Westberg disputerade på avhandlingen Förskolepedagogikens framväxt (2008), och har därefter publicerat artiklar om förskolans och folkskolans historia. Som redaktör har han även publicerat antologin Förskolans aktörer (2011) och som medredaktör läroboken Utbildningshistoria – en introduktion (2011). Han är aktuell med monografen Att bygga ett skolväsende (Nordic Academic Press).

Referenser

Riksarkivet (RA)

1812 års Uppfostringskommitté

Från konsistorierna infodrade uppgifter, E2b:6

Ecklesiastikdepartementet

Statistiska avdelningen

Primäruppgifter från skolstyrelser och skolråd, H3aaa:30

Statistik rörande folkundervisningen, H3abe:1

Landsarkivet i Härnösand (HLA)

Alnö kyrkoarkiv (ka)

Skolrådsprotokoll (Skr), K4a:1

Hässjö kyrkoarkiv

Skolrådsprotokoll, K3a:1

Ljustorps kyrkoarkiv

Sockenstämmoprotokoll (Ss), K1:3

Sockenstämmoprotokoll, K1:4

Skolrådsprotokoll, K4c:2

Timrå kyrkoarkiv

Sockenstämmoprotokoll, K1:3

Tuna Kyrkoarkiv

Sockenstämmoprotokoll, K1:4

Tynderö kyrkoarkiv

Sockenstämmoprotokoll, K1:1

Tryckta källor

- Kungl. Maj:ts Nådiga Proposition, N:o 7. I: *Bihang till samtliga riks-ståndens protocol 1840–1841, 1 samlingen, 1 avdelningen, 4 häftet.*
- SFS 1842:19, *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående folk-undervisningen i Riket; Gifwen Stockholms Slott den 18 Junii 1842.*
- Berättelse om hvad i Riket och dess Styrelse sig tilldragit sedan sista Riksdag 1856–1858. I: *Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm 1856–1858, 1 samlingen, 1 avdelningen, 2 bandet.*
- BiSOS P (1868), (1882–1900), *Bidrag till Sveriges officiella statistik: Undervisningsväsendet.*

Litteratur

- Aquilonius, K. (1942), *Svenska folkskolans historia: Del 2. Det svenska folkundervisningsväsendet 1809-1860.* Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Cappelli, G. (2008), Escaping from a human capital trap? Italy's regions and the move to centralized primary schooling, 1861 – 1936. I: *DEPS Working Paper Series, Department of Economics and Statistics, University of Siena*, vol. (688), s. 1-47.
- Chalklin, C. W. (1998), *English counties and public building, 1650-1830.* London: Hambledon Press.
- Curtis, B. (1988), *Building the educational state: Canada West, 1836-1871.* London: Falmer & Alt-house.
- Curtis, B. (2008), Patterns of Resistance to Public Education: England, Ireland, and Canada West, 1830-1890. I: *Comparative Education Review*, vol. 32 (3), s. 318-333.
- Eklof, B. (1986), *Russian Peasant Schools: Officialdom, Village culture, and Popular Pedagogy, 1861-1914.* Berkeley: University of California Press.

- Eljas, E. (1942), *Den svenska folkskolan 100 år: 1842-1942*. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Fischel, W. A. (2009), *Making the grade: The economic evolution of American school districts*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Gerger, T. (1978), *Utbildning och samhälle: Elevrekryteringen till folkskolan under 1800-talet och till högre skolsystem under 1940-, 1950- och 1960-talen*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Grew, R. & Harrigan, P. J. (1991), *School, state and society: The growth of elementary schooling in nineteenth-century France- a quantitative analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Grew, R., Harrigan, P. J. & Whitney, J. (2008), The Availability of Schooling in Nineteenth-Century France. I: *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 14 (1), s. 25-63.
- Johansson, E. (1972), *En studie med kvantitativa metoder av folkundervisningen i Bygdeå socken 1845-1873*. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson, E. (2009), The History of Literacy in Sweden. I: H. J. Graff, A. Mackinnon, B. Sandin & I. Winchester (red.), *Understanding literacy in its historical contexts: Socio-cultural history and the legacy of Egil Johansson* (s. 28-59). Lund: Nordic Academic Press.
- Johansson, E. & Nordström, S. G. (1992), *Utbildningshistoria 1992*. Uppsala: Föreningen för undervisningshistoria.
- Johansson, U. (1987), *Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling*. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson, U. (1995), Schooling in Sweden in the 19th Century. I: R. Kucha & U. Johansson (red.), *Polish and Swedish Schools in the 19th and 20th Centuries* (s. 15-28). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Klose, G. (2011), *Folkundervisningens finansiering före 1842*. Uppsala: Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi.
- Larsson, E. (2012), 'On the Use and Abuse of History of Education: Different uses of educational history in Sweden. I: J. Eckhardt Larsen (red.), *Knowledge, Politics and the History of Education* (s. 105-119). Berlin: LIT Verlag.
- Larsson, E. (2014), *En lycklig Mechanism: Olika aspekter av växelundervisningens som en del av 1800-talets utbildningsrevolution*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia.
- Lindert, P. H. (2004), *Growing public: Social spending and economic growth since the eighteenth century Vol. 1 The story*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindmark, D. (1987), *1812 års uppfostringskommittés enkät: Svaren från landsförsamlingarna i Medelpad*. Umeå: Forskningsarkivet.
- Lindmark, D. (1992), Kunskapskraven i den framväxande folkskolan. I: E. Johansson & S. G. Nordström (red.), *Utbildningshistoria 1992* (s. 77-116). Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Lindmark, D. (2011), Hemundervisning och läskunnighet. I: E. Larsson & J. Westberg (red.), *Utbildningshistoria: En introduktion* (s. 61-73). Lund: Studentlitteratur.
- Ljungberg, J. & Nilsson, A. (2008), Human capital and economic growth: Sweden 1870-2000. I: *Cliometrica*, vol. 3 (1), s. 71-95.
- Magnusson, L. (2002), *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Prisma.
- Marsden, W. E. (1987), *Unequal Educational Provision in England and Wales: The nineteenth-century roots*. London: The Woburn press.
- Paulsson, P. (1866), *Historik öfver folkundervisningen i Sverige från äldsta till närvarande tid*. Stockholm: Adolf Bonnier.
- Petterson, L. (2008), 1842, 1822 eller 1882? Vad är det som bör firas? I: *Forskning om utbildning. Tidskrift för analys och debatt*, vol. 18 (4), s. 22-27.
- Petterson, L. (1992), *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809-1860*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Petterson, L. (1992), Hvarföre är allt en trasa? Några synpunkter på folkundervisningens institutionalisering. I: E. Johansson & S. G. Nordström (red.), *Utbildningshistoria 1992* (s. 23-32). Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Petterson, L. (2003), Pedagogik och historia: En komplicerad förbindelse. I: S. Selander (red.), *Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning* (s. 359-373). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.

- Powell, C. G. (1996), *The British building industry since 1800: An economic history*. London: E. & F. N. Spon.
- Richardson, G. (1992), Förord. I: G. Richardson (red.), *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år. 1842-1992* (s. 7-8). Stockholm: Allmänna förlaget.
- Sandin, B. (1986), *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600-1850*. Lund: Arkiv.
- Sandin, B. (2003), Skolan, barnen och samhället – i ett historiskt perspektiv. I: S. Selander (red.), *Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning* (s. 55-69). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Schleunes, K. (1989), *Schooling and society: The politics of education in Prussia and Bavaria 1750-1900*. Oxford: Berg.
- Sjöberg, M. (1996), *Att säkra framtidens skördar. Barndom, skola och arbete i agrar miljö. Bolstad pastorat 1860-1930*. Linköping: Linköpings universitet.
- Soysal, Y. N. & Strang, D. (2008), Construction of the First Mass Education Systems in Nineteenth-Century Europe. I: *Sociology of Education*, vol. 62 (4), s. 277-288.
- Tegborg, L. (1969), *Folkskolans sekularisering 1895-1909. Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Thunander, G. (1946), *Fattigskola – medborgarskola: Studier i den svenska folkskolans historia med särskild hänsyn till Malmö*. Malmö: C.A. Andersson & Co.
- Wallin, B. (1978), Att forma en skolform. Svensk folkskolepolitik vid mitten av 1800-talet. I: I. Hammarström, V. Helgesson, B. Hedvall, C. Knuthammar & B. Wallin (red.), *Ideologi och socialpolitik i 1800-talets Sverige. Fyra studier* (s. 375-408). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wallner, J. (1938), *Folkskolans organisation och förvaltning i Sverige under perioden 1842-1861*. Lund:
- Warne, A. (1961), *Om tillkomsten av vår första folkskolestadga*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Westberg, J. (2014), *Att bygga ett skolväsende. Folkskolans förutsättningar och framväxt 1840-1900*. Lund: Nordic Academic Press.
- Wilson, R. G. & Mackley, A. (2000), *Creating paradise: The building of the English country house 1660-1880*. London: Hambledon and London.
- *Västernorrlands län 1871-1895: En statistisk skildring utarbetad på föranstaltande af komiterade för länets deltagande i Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897*. (1897), HERNÖSAND: s.n.
- Zimmerman, J. (2009), *Small Wonder: The Little Red schoolhouse in History and Memory*. New Haven and London: Yale University Press.